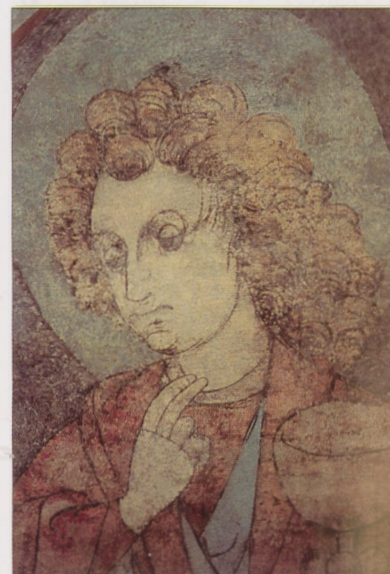

dekoracji obejmującej całe prezbiterium Katedry: *Św. Jan Ewangelista* w jednej z wnęk przyokiennych (1450–60, polichromia wykazuje wpływy m. czeskiego), niewielkie fragmenty malowideł figuralnych i ornamentalnych w kaplicy *Św. Marii Egipcjanki* na Wawelu (ok. 1377, fundacja Elżbiety Łokietkówny) oraz wykonane poza Kr. (związane z fundacjami król.) malowidła w kościele paraf. w Niepołomicach (italianizujące, m.in. *Św. Michał Archanioł* i *Św. Jerzy* w prezbiterium, ufundowane przez Kazimierza III Wielkiego przed 1358, oraz wł. w tzw. Starej Zakrystii, z półpostaciami świętych dziewczic i scenami z ich męczeństwa, ufundowane przez Elżbietę Łokietkównę po 1370). Najstarszą znaną dekorację mal. wewnątrz świeckich odkryto na Zamku Król. na Wawelu — fragment ornamentalny (po poł. XIV w.) oraz przeplecione litery *mm* (lata 90. XIV w.) w tzw. sali Kazimierzowskiej (dewiza dewocyjna królowej Jadwigi Andegaweńskiej). Znane z przekazów źródłowych i zachowanych zabytków fundacje mal. pierwszych Jagiellonów łączyły się z próbą przeszczepienia na grunt polski m. bizantyńsko-ruskiego. Z inicjatywy Władysława II Jagielly powstały malowidła w komnacie sypialnej króla na Zamku Wawelskim (lata 90. XIV w., niezachowane) oraz w kaplicy Mariackiej w Katedrze na Wawelu (przed 1420, zachowany fragment postaci *św. Protazego*). Przed 1433 (fundacja Zofii Holszańskej) ozdobiono malowidłami ściany kaplicy *Św. Trójcy* w Katedrze na Wawelu (niezachowane). Jedyne niemal w pełni zachowany zespół dekoracji mal. z tego okresu znajduje się w kaplicy *Św. Krzyża* w Katedrze Wawelskiej (wykonany przez artem malarzy pskowskich, ukończony 1470, fundacja Kazimierza IV Jagiellończyka); zgodnie z tradycją bizantyńsko-ruską (nieznacznie zmodyfikowaną w wyniku dostosowania malowideł do got. wnętrza bez kopuły) na sklepieniu przedstawiono *Maiestas Mariae* oraz tron *Etimasii* w otoczeniu chórów anielskich, patriarchów (w lunetach) i proroków, na ścianach — *Dzieciństwo*, *Męka* i *Zmartwychwstanie Chrystusa*, kompozycje *Wskreszenie Łazarza*, *Przemienienie Chrystusa*, *Zaśnięcie Matki Boskiej* i *Sąd Ostateczny* (zachowany szczątkowo) akcentowały treści eschatologiczne.

Św. Jan Ewangelista, ok. 1430 — krużganki klasztoru Augustianów

MALARSTWO. Malarstwo ściennie. Początki monumentalnego m. ściennego, związanego bezpośrednio z architekturą sakralną i świecką Kr., nie są znane. Zachowany zespół zabytków (stałe powiększany dzięki odkryciom konserwatorskim) uzupełnić można o dzieła znane wyłącznie z przekazów źródłowych. Najstarsze zachowane relikty m. ściennego to fragmenty dekoracji figuralnej w kościele *Św. Andrzeja* (poł. XII w.?), ornamentalnej w refektarzu klasztoru Dominikanów (2 ćwierć XIII w.), a także archit. w kościele Cystersów w Mogile (2 poł. XIII w.). Z XIV w. pochodzi fragment figuralny we wsch. ramieniu obejścia Katedry na Wawelu (lata 30.?), pozostałości

Wspomniane zespoły łączyły się z osobistymi upodobaniami fundatorów i nie wywarły wpływu na ikonografię i styl krakowskiego m. ściennego związanego przede wszystkim z kulturą łac. i zachodnioeur. środkami wyrazu stylowego.

W Kr. zachował się duży zespół zabytków m. ściennego z XV w.; w 1 poł. stulecia powstały m.in. polichromie figuralne w kaplicy Ligęzów w kościele Dominikanów, malowidła w krużgankach klasztoru Augustianów (wykonane w kilku etapach, przez kilka warsztatów działających na pocz. XV w.), *Ukrzyżowanie* na fasadzie kościoła Św. Krzyża (ok. 1420, Wawrzyniec Czech?), *Zwiastowanie* w krużgankach klasztoru Franciszkanów (ok. 1436) oraz malowidła w tzw. zielonej komnacie w kamienicy przy ul. Mikołajskiej 2 (ok. 1430, z przedstawieniem Matki Boskiej z Dzieciątkiem między 2 świętymi oraz ze sceną Ukrzyżowania). Wszystkie dzieła (mimo różnic warsztatowych) łączy przynależność do kolejnych faz tzw. stylu międzynarodowego ok. 1400 (typ postaci, miękki sposób kształtowania i układania draperii), a także wyraźne wpływy artyst. środowiska czeskiego. Początki lokalnego krak. wyrazu formalnego można zauważyć w malowidłach franciszkańskich z ok. 1440: *Chrystus w tloczni mistycznej* (o treściach eucharystycznych i antyhuscych), *Stygmatyzacja św. Franciszka*, a zwł.

Chrystus w tloczni mistycznej, ok. 1440 — krużganki klasztoru Franciszkanów

w zachowanej fragmentarycznie starszej części serii wizerunków biskupów krakowskich. Bezpośredni, autorski związek łączy zachowane szczerunkowo malowidła w d. kaplicy wawelskiej Hinczy z Rogowa, m.in. *Maiestatis Domini, Przemienienie Chrystusa*, *Zwiastowanie*, *Rzeź Niewiniątek* (ok. 1465), z szeregiem zachowanych nastaw ołtarzowych z lat 60. XV w., najprawdopodobniej autorstwa malarza zakonnego Jana z Nysy. Wizerunki biskupów krak., malowane w krużgankach franciszkańskich sukcesywnie po śmierci każdego z hierarchów (Z. Oleśnicki po 1455, T. Strzemiński po 1460, J. Lutek z Brzezia po 1471, Jan z Rzeszowa po 1488 — częściowo zachowane) obrazują stopniowe przekształcenia stylowe zachodzące w 2 poł. XV w.

W świetle zachowanych dzieł przełomu XV i XVI w. nie stanowił wyraźnej cesury w rozwoju krakowskiego m. ściennego; nadal obowiązywał dotychczasowy sposób wi-

Kodeks Baltazara Behema: *Malarze*, ok. 1502 — Biblioteka Jagiellońska

dzienia nieba świętych i świata ludzi, malowidła wzbogacono jedynie o rozległe krajobrazy, błękitne niebo i bardziej zindywidualizowane typy postaci. W latach 1500–10 powstało kilka wielkich kompozycji, z których zachowały się m.in.: malowidło z Matką Boską, św. Augustynem i Mikołajem z Tolentynu w krużgankach klasztoru Augustianów, łączone z twórczością tzw. Mistrza *Zwiastowania z Jodłownika*, fragment sceny *Modlitwa w Ogroju* w krużgankach oraz *Ukrzyżowanie* na tle krajobrazu (w dużym stopniu rekonstruowane) w refektarzu klasztoru Dominikanów, *Cudowne pomnożenie chleba i Ukrzyżowanie* w kościele Najświętszego Salwatora, wizerunki Ojców Kościoła w jednej z komnat na 1 piętrze kamienicy przy ul. Kanoniczej 16, w kapitułarzu benedyktyńskim w Tyńcu — m.in. przedstawienie św. Korbiniana (?) i Benedykta. W latach 1510–20 na krakowskie m. ściennie duży wpływ wywarła twórczość A. Dürera, gł. za pośrednictwem rycin (*Ukrzyżowanie* w krużgankach klasztoru Cystersów w Mogile, ścienny obraz wotywny opata S. Baranowskiego w kościele w Tyńcu); źródło ornamentalnych motywów renes. stanowiła w tym czasie grafika artystów północnowłoskich i niem. (gł. tzw. małych mistrzów), ograniczone było natomiast oddziaływanie malarzy wł., którzy pojawili się na dworze król. dopiero w latach 40. XVI w. Rola propagatorów nowego stylu w m. (także monumentalnym) przypadła malarzom frankońskim i śląskim. Nie zachowały się malowidła ściennie wykonane 1508–17 na Zamku Król. przez malarza król. M. Lentza (Lancza) z Kitzingen. Jego następcą H. Dürer był najprawdopodobniej autorem 2 fryzów podstropowych (tzw. krańców) w komnatach król. (z medalionami portretowymi wśród motywów roślinno-groteskowych) oraz fryzu figuralnego obiegającego tzw. salę Pod Głowami (1532), rozpoczął także malowanie fryzu z turniejami rycerskimi; przerwana przez śmierć artysty pracę ukończył sprowadzony z Wrocławia malarz Antoni (autor fragmentu z przegłędem wojsk). W 1534 P. Wunderlich (Dziwak) namalował fryz groteskowo-roślinny, a 1536 D. Stuba wykonał rozbud. 2-strefowy kraniec pod stropem górnej kondygnacji krużganków (z medalionowymi portretami cesarzy rzym. oraz narodu niem. wraz z matkami i żonami). Wszystkie prace, reprezentujące pod względem formalnym norymberską wersję renesansu, realizowały rozbud. program polit.-dynastyczny

i etyczno-moralny, a wraz z polichromią portali i elementów archit. (malowane na czerwono kolumny dziedzińca) stały się wielokrotnie naśladowanym wzorem dla dekoracji mal. w budowlach świeckich. Do kanonu wystroju krak. kamienic mieszcz. weszły i przetrwały (przy zmianach stylistycznych) do schyłku XVII w. fryzy złożone z motywów arabskich, groteskowych i heraldycznych oraz medalionów i elementów architektury, ujęte roślinnymi girlandami, optycznie podtrzymujące ciężkie, belkowane lub kasetonowe, polichromowane stropy (liczne przykłady w domach przy ulicach Kanoniczej, Grodzkiej, Floriańskiej i wokół Rynku Gł.); barwnie tynkowane elewacje zdobione dekoracjami figuralno-heraldycznymi, sentencjami o charakterze moralizującym, polit. lub satyr., a od poł. XVI w. także sgraffitem, m.in. na domu Hipolitów (znane z fotografii archiwalnych), na elewacjach wewn. kamienic przy ul. Kanoniczej 18 oraz 23, a także Floriańskiej 49 i Św. Krzyża 13. Nie jest znany wystrój malarzki krak. renes. kaplic grobowych, zachowała się natomiast dekoracja kościoła i części klasztoru Cystersów w Mogile (wykonana 1537–38 pod kierunkiem S. Samostrzelnika), która stanowi interesujący przykład udanej próby wprowadzenia nowej estetyki (renes. ornamenty o filigranowym kształcie i miękkim modelunku) do

Fragment fryzu podstropowego *Historia życia ludzkiego* w Sali Pod Głowami, 1532 — Zamek Królewski na Wawelu

wnętrz gotyckich. Ok. 1535–1537 powstała podobna w typie polichromia sklepień w kościele Św. Krzyża (S. Teplar), gdzie zrealizowano także rozbud. program mal. obejmujący m.in. cykl pasyjny w pd.-zach. narożniku nawy (po poł. XVI w.), monumentalne postacie 4 Ojców Kościoła i św. Iwona Odrowąża (znane z kopii z XIX w.) w nawie oraz apostołów, św. Heleny i Jacka Odrowąża w prezbiterium (1562–68), a także przedstawienia alegoryczne *Speculum Peccatoris* i *Miles Christianus* (ok. 1580, wzorowane na grafikach manierysty niderlandzkiego H. Wierixa). Wpływy niderlandzkie (gł. w zakresie ornamentyki) widoczne są także w twórczości krak. malarza cechowego K. Kurcza.

Wprowadzenie do architektury XVII w. nowych typów sklepień (klasztorno-zwierciadlane, małżowinowo-chrząstkowe) łączyło się z odmiennym sposobem komponowania malowideł ściennych. Wśród nielicznie zachowanych dzieł m. monumentalnego z XVII w. przeważają dekoracje na sklepieniach kaplic i w czaszach kopuł, m.in. w niektórych kaplicach wawelskich: S. Maciejowskiego (ob. naśladuje poprzednią z 1603–08), J. Zadzika (poł. XVII w.), Wazów (przed 1676), w mauzoleum św.

Fragment polichromii w kaplicy Świętokrzyskiej, 1470 — Katedra na Wawelu

Stanisława (1626–29) oraz kaplicy Lubomirskich przy kościele Dominikanów; nie zachowały się natomiast dekoracje ozdabiające pomieszczenia na 1 i 2 piętrze tzw. wieży Zygmunta III Wazy na Wawelu (ok. 1602). Wspomnieć należy także o powstających od lat 30. do końca XVII w. malowidłach na sklepieniach (i częściowo ścianach) kaplic bocznych w kościele Św. Piotra i Pawła (zachowane szczątkowo) oraz współczesnej im polichromii w kaplicach kościoła Kamedułów na Bielanych. Przykład dekoracji mal. wkomponowanej w got. sklepienie krzyżowo-żebrowe stanowią malowane kartusze ze scenami alegorycznymi poświęconymi męce i śmierci Chrystusa w pd.-wsch. narożniku krużganków franciszkańskich (po poł. XVII w.). Z architekturą got. łączyła się także polichromia w prezbiterium i korpusie Katedry na Wawe-

K. Dankwart: *Alegoria błogosławieństw*, 1696–1703, kościół Św. Anny

J. Matejko: fragment polichromii w kościele Mariackim, 1889–91

lu, wykonana 1616–17 przez malarza król. J. Troszla (Drożdźdźla) oraz T. Tereskiewicza (zachowane m.in. monumentalne postacie 3 aniołów niosących arma passionis), natomiast z architekturą barok. — malowane tło rzeźbionego krucyfiksu na ścianie ołtarzowej w kościele Matki Boskiej Śnieżnej (po 1634).

Na przeł. XVII i XVIII w. działał w Kr. przybyły ze Śląska K. Dankwart, który 1696–1703 wykonał (wraz z K. i I. Monti) polichromię we wnętrzu kościoła Św. Anny (związaną kompozycyjnie i ideowo ze stiukową dekoracją B. Fontany). W XVIII w. czynni byli w Kr. malarze fresków, gł. obcego pochodzenia, związani ze środowiskiem artyst. Śląska, Czech i Moraw, którzy reprezentowali różnorodnie kierunki późnobarokowego m. monumentalnego, realizowali także odmienne typy kompozycji. W 1727 przybył do miasta F.G.I. Eckstein, którego dziełem jest ukończona 1736 (?) polichromia kościoła Przemienienia Chrystusa (wraz z nią pojawiła się w Kr. znajomość kompozycji kwadraturowej A. Pozzo oraz idea iluzjonistycznej, freskowej nastawy ołtarzowej). Uczniem Ecksteina, kontynuującym częściowo ten typ kompozycji, był działający w Kr. od 1748 A. Radwański, który 1748–54 wykonał polichromię kościoła Mariackiego (niezachowana), był także autorem malowideł w kościele i klasztorze Benedyktynów w Tyńcu (1750–62, zachowane jedynie w kaplicach Św. Scholastyki i Św. Benedykta), w kościele Wizytek (1756, przemalowane, częściowo zniszczone) oraz w kościele Św. Wojciecha (1758–59, niezachowane). Przedmiotem sprzecznych opinii na temat autorstwa i datowania są malowidła na sklepieniu zakrystii kościoła Mariackiego, przypisywane P. Paganemu (1695) lub A. Radwańskiemu (1749). W 1757 przybył do Kr. morawski malarz J.F. Piltz, który 1757–58 pracował wraz z pomocnikami nad polichromią w kościele Trynitarzy (ob. Bonifratrów) na Kazimierzu. W 1759 (?) w Kr. osiadł F.I. Molitor, malarz nadworny bpa K. Sołtyka, którego gł. dziełem w zakresie m. monumentalnego była polichromia kościoła Św. Barbary (1765) z *Adoracją hierogramu Chrystusa* w absydzie. Zachowany w Kr. zespół polichromii z XVIII w. (w większości przemalowanych w XIX w.) świadczy o dużej popularności tego gatunku m. i propagowanych przez niego triumfalistycznych treści, m.in. scena *Bitwa pod Wiedniem 1683* wkomponowana w nagrobek Braniczów w kościele Św. Piotra i Pawła, malowidła w czasie kopuły kaplicy Lipskich w Katedrze na Wawelu (*Tryumf Wiary?*), w krużgankach klasztoru Karmelitów na Piasku (M. Popławski 1759, przemalowane po 1786), a także zespół polichromii dominikańskich (na sklepieniu zakrystii i skarbcza oraz w kaplicy Matki Boskiej Różańcowej). Zachowały się także 2 różne w kompozycji i wyrazie stylowym zespoły malowideł w budowłach drewn. — wewnątrz kaplicy zw. Kalwaryjką w ogrodzie klasztoru Wizytek pokrywają niemal w całości sceny o tematyce pasyjnej (zapewne P. Pielęszyński), natomiast wewnątrz kościoła Św. Bartłomieja w Mogile ozdobiono dekoracją z iluzjonistycznym ołtarzem gł. (ok. 1776). W 1780 osiadł w Kr. D. Estreicher, którego neoklas. polichromia domu własnego przy ul. Szczepańskiej (ok. 1800, zniszczona wraz z kamienicą, znana z fotografii archiwalnych) ze scenami mitologicznymi zapoczątkowała modę na malowidła „pompejańskie” w domach krak. (podzielone za

J. Piltz: polichromia w kościele Trynitarzy, 1758

pomocą malowanych pilastrów ściany dekorowano naśladowującymi reliefy, monochromatycznymi przedstawieniami o tematyce antykizującej); tego typu dekoracje zachowały się m.in. w kamienicy przy ul. Floriańskiej 9 oraz pałacach Pod Krzysztoforą i Małachowskich.

W XIX w. powstawały w Kr. gł. dekoracje w stylach hist., m.in. neobarok. polichromia wnętrza kościoła Misjonarzy na Stradomiu (zespół malarzy pod kierunkiem I. Jabłońskiego 1862–64), neorenes. w kościele Norbertanek (F. Matzke?), pseudorokokowa w kościele Paulinów na Skałce (A. Miłkołajski wg proj. J. Niedzielskiego 1889–90). Ponowny rozkwit m. monumentalnego, trwający od schyłku XIX w. do wybuchu II wojny świat., związany był m.in. z pracami restauracyjnymi prowadzonymi w kilku najważniejszych budowłach sakralnych Kr. oraz podjętą w tym czasie decyzją o wprowadzaniu do wnętrza zabytk. polichromii o charakterze nowoczesnym. W latach 1889–91 powstała dekoracja kościoła Mariackiego wg proj. J. Matejki (przy współpracy S. Wyspiańskiego, J. Mehoffera, W. Tetmajera, K. Maszkowskiego). W 1895 S. Wyspiański wykonał projekty malowideł do prezbiterium i transeptu kościoła Franciszkanów (autorem geom.-roślinnej polichromii korpusu, wykonanej ok. 1910, był T. Popiel). W 1898 powstały malowidła w kaplicy Św. Walentego przy kościele Mariackim (A. Tuch wg proj. S. Wyspiańskiego), 1901 polichromia skarbcza w Katedrze na Wawelu, 1908 sklepienia tzw. kaplicy Szafranców tamże (J. Mehoffer); 1901 polichromie kaplicy Św. Jana Nepomucena w kościele Mariackim wykonał W. Tetmajer (wspólnie z J. Bukowskim), 1902 powstała dekoracja kaplicy Św. Trójcy (tenże), 1909 kaplicę Czarotryskich na Wawelu ozdobił K. Maszkowski. Dekoracje mal. wykonywano zarówno w budowłach sakralnych, jak i świeckich, m.in. J. Mehoffer — polichromia sali posiedzeń Izby Przem.-Handl. przy ul. Długiej 1 (1906), dekoracja wnętrza sklepu Szarskich w Szarej Kamienicy (1912), kaplicy Św. Jana Chrzciciela w kościele Mariackim

(1932), J. Bukowski — polichromia kościołów Św. Józefa w Podgórzu (1913), Bernardynek przy ul. Poselskiej (1913–18), Cystersów w Mogile (1918), Jezuitów przy ul. Kopernika (1921), a także kaplice przy Zakładzie dla Umysłowo Chorych w Kobierzynie (1910–20), kaplic Matki Boskiej Częstochowskiej i Św. Michała Archanioła w kościele Mariackim (1925–28) oraz sali posiedzeń Magistratu przy pl. Wszystkich Św. 3/4 (1928), Z. Gedliczka — Św. Augustyn i Monika oraz grupy aniołów w refektarzu klasztoru Augustianów.

Po II wojnie światowej m. ścienne straciło wcześniejszą popularność, wciąż jednak powstawały polichromie, przede wszystkim we wnętrzach kość. i klasztornych oraz reprezentacyjnych salach świeckich, wykonywane najczęściej w technice suchego fresku (ich stylistyka podlegała przemianom podobnym do tych, które następowały w innych dziedzinach sztuki), m.in.: w kościele Św. Kazimierza — realist. sceny z życia patrona (lata 40., T. Barwecki wg proj. Z. Wierciaka, zachowana jedna scena), w kościele Św. Szczepana — dekoracja z chórami anielskimi w kopule i ornamentami patronowymi na ścianach utrzymana w duchu modernizmu (F. Walczowski 1952–53), w hali Dworca Gł. PKP — panorama Kr. i Nowej Huty (W. Chomicz pocz. lat 50., niezachowana), w drewn. kościele w Górcie Kościelnickiej — malowidła z wizerunkami świętych pol. (nawiązujące do tradycji barok.) i stacje drogi krzyżowej (J. Rymarówna 1954), w d. Kawiarni Literackiej — fresk przedstawiający odpoczywających bogów antycznych, nawiązujący stylistycznie do ekspresjonistycznego okresu twórczości P. Picassa (M. Wejman 1956–57, niezachowany), w kościele Dominikanów — zgeometryzowane postacie świętych w kaplicy Św. Tomasza (A. Marczyński lata 60.), w kościele Św. Floriana (W. Taranczewski 1965), w kościele Niepokalanego Poczęcia NMP na Azorach (J. Nowosielski lata 70.), w kościele Przemienienia Pańskiego we Wróblowicach — polichromia o tematyce związanej z jubileuszem 2000 lat chrześcijaństwa (A. i E. Osieccy 1999), na murze budynku w ogrodzie kapucynów przy ul. Loretańskiej — Św. Franciszek (A. Łukaszewski 1999).

H. Małkiewiczówna